

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської філології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
oxanakraynyak@gmail.com

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ДІЄСЛІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «ПОМИЛЯТИСЯ» В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Дослідження лексико-семантичних груп дієслів з різноманітним значенням не раз привертало увагу вітчизняних та зарубіжних мовознавців, зокрема А.А. Уфимцевої, В.Г. Гака, О.М. Селівестрової, Е.В. Кузнецової, О.О. Тараненко, Л.М. Васильєва та ін. [9; 3; 7; 6].

Попри активне вивчення лексико-семантичних груп дієслів у німецькій мові, досі немає праць, у яких би було проаналізовано лексико-семантичне поле дієслів зі значенням «помилятися», його структурно-семантичну організацію з відповідним тематичним та формально-структурним розподілом. Це й зумовлює актуальність обраної теми.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- 1) з'ясувати теоретичні засади дослідження поняття «лексико-семантична група»;
- 2) дослідити семантичні особливості дієслів зі значенням «помилятися» в сучасній німецькій мові;
- 3) вивчити структурні особливості дієслів, які входять до ЛСГ зі значенням «помилятися».

До лексичного складу кожної мови належать певні групи повнозначних слів, які прийнято називати лексико-семантичними групами. Лексико-семантичні групи слів становлять об'єкт вивчення лексикології, передусім такого її розділу, як семасіологія.

У сучасній лінгвістиці є багато різних визначень поняття лексико-семантична група. Так, на думку С.Д. Дудика, лексико-семантичні групи слів – такі групи повнозначних слів, кожна з яких своєрідна лексично, семантично і за вико­нуваними стилістичними функціями [4, с. 154]. Л.М. Васильєв вважає, що ЛСГ означає «будь-який семантичний клас слів (лексем), об'єднаних хоча б однією загальною парадигматичною семою» [2, с. 26]. У короткому термінологічному словнику з морфології української мови цю мовну категорію представлено як певну кількість слів, які об'єднуються за спільною семантикою незалежно від структури (назва осіб за відношенням до музичних інструментів, назви осіб за національністю, назва ознак за кольором предметів тощо) [1, с. 32].

Як зазначає А.А. Уфимцева, лексико-семантичні групи слів досліджують тоді, «коли постає завдання виявити внутрішні зв'язки слів у межах семантичної системи мови, визначити структуру та специфічні смислові зв'язки останньої» [9, с. 89].

Е.В. Кузнецова застосувала метод семантико-логічної ідентифікації для аналізу лексем, які входять до лексико-семантичних груп, та визначила структуру і типи зв'язків між лексичними одиницями. Рівнів ідентифікації буває зазвичай декілька і кожному рівню узагальненості відповідає свій ідентифікатор. Аналізуючи структуру ЛСГ, було виділено такі структурні елементи: центр групи (ядро) представлений найбільш вживаними, найбільш багатозначними словами; периферія – менш використовуваними словами, що оточують центр і можуть належати і до іншого лексико-семантичного поля. Лексичні одиниці, що стилістично марковані та вирізняються невисокою частотністю вживання, слід віднести також до периферії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальною характеристикою ЛСГ є схожість синтагматичних характеристик. Найявністю загальних семантичних компонентів у змісті лексичних значень слів зумовлює способи їх функціонування у складі одиниць вищого рівня – реченнях [6, с. 87].

Мовну еволюцію найвиразніше відображає лексико-семантичний рівень, який допомагає встановити закономірності динаміки мови, виявити причини та фактори розвитку мови. Серед лексико-граматичних розрядів слів значну групу становлять дієслова, оскільки зміни в суспільному житті потребують нових номінацій на позначення різних процесів, процесуальної дії, предметів, явищ тощо. Кожна лексична або синтаксична одиниця, яка є складником певної системи, вступає з іншими одиницями в синтагматичні та парадигматичні відносини.

У нашому дослідженні семантична класифікація приводиться шляхом об'єднання дієслів зі значенням «помилятися» у лексико-семантичні групи. Ми вслід за М.П. Кочерган **лексико-семантичну групу** розуміємо як тісне об'єднання слів у межах лексико-семантичного поля [4, с. 428]. Ці слова пов'язані між собою спільністю змісту і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ. Загальний обсяг дієслівних лексем становить близько 120 одиниць.

Вивчення дієслів проводилося на основі лексикографічних тлумачень і дало змогу виявити різноманітний з точки зору семантики клас одиниць та прослідкувати їх багатопланові системні зв'язки. Це дає підстави до виділення окремих семантичних груп дієслів такої лексико-семантичної групи:

1. У кількісному відношенні дієслова зі значенням «неправильно тлумачити», «обманюватися» становлять найчисленнішу групу (34%) та дають пояснення різноманітних дій, визначають зміст процесів з негативним значенням. Наприклад, *irreführen* «ввести в оману», «спантеличувати», «дезорієнтувати»: *er hat mich irrefgeführt* «він збив мене з пантелику»; *irremachen* «збити з пантелику», «ввести в оману», «збентежити»; «поплутати»; *tach mich nicht irre* «не збивай мене з пантелику»; *überbewerten* «переоцінювати»; *verwechseln* «сприймати що-небудь помилково за щось інше».

2. До другої групи належать дієслова, які мають значення «заблукати», «збитися з дороги», тобто випадково зайти, потрапити куди-небудь; забрести або збитися з правильного напрямку, втратити просторову орієнтацію. Лексичні одиниці цієї групи характеризуються високою продуктивністю (19%) та складаються з таких дієслів: *irrefahren* «збитися з дороги (шляху, курсу)»; *irregehen* «заблукати», «блудити»: *er war davon überzeugt, dass er nicht irregehen könne* «він був впевнений в тому, що не заблукає»; *sich verraten* «заблукати», «заїхати на неправильний шлях (про вершника)»; *sich verfransen, sich versteigen* «збитися з пуття (шляху)» та ін.

3. Наступну лексико-семантичну підгрупу становлять дієслова зі значенням «помилитися», «припуститися помилки» взагалі та із різноманітним поясненням сутності та видів помилок у більшості проаналізованих лексем. Наприклад, *fehlen* «помилитися»; *sich vertun* «припуститися помилки»; *sich verhauen* «зробити помилку (на друкарській машинці)»; *danebentappen* «ускочити в клопіт», «скочити на слизьке»; *überlichtern* «перетримати фото (під час процесу проявлення)», «піддавати дії світла світлочутливий матеріал (фотопластинку, кіноплівку і т. ін.)».

4. Середню продуктивність виявляють дієслова, що позначають помилки, які пов'язані із заняттям різними видами спорту (12%). Сюди слід віднести дієслова зі значенням «промахнутися або схибити під час гри в м'яч, під час стрільби»: *danebenfallen, danebengehen* «не влучити в ціль»; *danebengreifen* «промахнутися», «схибити»; *danebenhauen* «помилитися під час удару»; *danebenschießen, danebentreffen* «промахнутися під час стрільби», «бити мимо воріт (футбол)». Значення «промахнутися» та «не влучити в ціль» притаманне також дієсловом *verfehlen, vorbeischießen, fehlschießen*.

5. До лексико-семантичної групи дієслів зі значенням «помилитися», а саме в мовленні, на письмі та під час читання, примикає невелика група слів (10%): *sich versprechen* «обмовитися (в розмові)»; *sich verschreiben* «зробити помилку на письмі»; *ingleisen* «збитися під час доповіді», «відхилитися від теми»; *verblättern* «переплутати книжні сторінки»; *überspringen* «перестрибувати з однієї сторінки на іншу».

6. Значення «здійснювати правопорушення», тобто вчинення неправомірного суспільно шкідливого діяння (дії чи бездіяльності) особи, «святотатствувати» (словами, діями ображати церковну, релігійну святиню) та «грішити» (робити, чинити гріх) репрезентовано невеликою кількістю дієслів (8%): *freveln* «здійснювати правопорушення»; *verstoßen* «порушувати закон», «грішити»; *sündigen* «згрішити» та ін.

7. 7% проаналізованих дієслів мають значення «помилитися в розрахункові», «прорахуватися», тобто припуститися помилки під час виконання арифметичних дій: *sich versehen* «помилитися в розрахункові»; *sich verrechnen, sich verzählen, sich versehen* «прорахуватися», «помилитися під час лічби».

8. Зі значенням «помилитися під час виконання музичного твору або співу» функціонують переважно стійкі дієслівні словосполучення з невисокою частотністю вживання (6%): *die Noten beim Singen nicht exakt treffen, nicht nach Noten singen / spielen, keine Töne treffen, beim Klavierspielen danebengreifen* «сфальшувати», «брати фальшиву ноту»; *nicht sauber spielen, nach Noten nicht verprügeln* «не чисто грати на музичному інструменті».

9. Невисокою продуктивністю характеризується також наступна група (6%), до якої входять лексеми зі значенням «здійснювати надмірну або недостатню дію під час приготування їжі»: *versalzen* «пересоловати»; *übersäuern* «перекислювати»; *stark pfeffern* «переперчувати»; *verbraten* «пережарювати».

10. Значення «неправильно харчуватися», тобто недоодержувати організмом тривалий час достатньої кількості їжі (недоїдання), чи, навпаки, одержання в надлишковій кількості одного або декількох харчових продуктів, багатих енергією (переїдання), зафіксовано у дієслів *sich überessen* «переїдати»; *sich überfressen* «обжертися»; *sich schlecht ernähern* «недоїдати»; *übertrinken* «пити багато рідини».

Образне значення «помилитися» представлено у низці фразеологічних одиниць, які надають німецькій мові експресивності та емоційного забарвлення. За своєю структурою фразеологізми постають у формі стійких дієслівних словосполучень та речень: *einen Fehler begehen, einen Fehler tun* «помилитися»; *die Farben zu stark auftragen* «згущати барви», «перебільшувати»; *vom rechten Weg abbiegen (abgehen, abkommen, abirren, abweichen), den Weg verfehlen* «збитися з пуття (шляху)»; *die Sache hat sich verlaufen* «справа зайшла в глухий кут».

Думка про те, що кожній людині властиво помилитися, відображена в німецькій народній творчості. Велика кількість німецьких приказок та прислів'їв вказують на помилки, вади та недоліки людського життя:

Versehen ist kein Vergehen / Versehen ist bald geschehen / Versehen ist auch verspielt «помилка за фальш не йде».

Auch der klügste kann täuschen / Auch große Leute fehlen / Kein weiser Mann wird je genannt, an dem man nicht eine Torheit fand / Irren ist menschlich / Irren kann nur, wer etwas weiß, kluge Leute fehlen auch «людині властиво помилитися».

Strauchelt doch auch ein Pferd und hat doch vier Beine «кінь на чотирьох ногах, та й той спотикається».

Антонімічну групу зі значенням «помилитися» становлять дієслова *belehren* «напоумляти», «напутити»; *überzeugen* «переконувати»; *regeln, in Ordnung bringen* «упорядкувати»; *Recht haben* «бути правим», «мати рацію»; *sicher gehen* «діяти напевно» та ін.

Структурний аналіз дієслів зі значенням «помилитися» свідчить про те, що найбільшу продуктивність виявляють дієслова з невідокремлювальним префіксом *ver-* (37%), який вказує на помилковість дії: *verbauen* «погано (неправильно) (по)будувати»; *sich verzählen, sich verkalkulieren* «прорахуватися»; *sich verblättern* «сплутати книжні сторінки»; *verlernen* «розучитися щось робити»; *sich vertun* «помилитися».

Кількісно домінують також дієслівні словосполучення (25%): *das Ziel verfehlen* «промахнутися»; *in die Irre gehen* «заблукати», *den Weg verfehlen* «збитися з дороги (шляху, курсу)» та дієслова з напівпрефіксом *über-* (11%), який наділяє дієслова семантичною ознакою недогляду, хиби, провини, вади: *überfahren* «проїхати на закритий світлофор»; *überhören*, «недочути», «прослухати»; *übersehen* «помилитися», «недодивитися»; *überlesen* «пропустити, не помітити (під час читання)».

Меншу продуктивність виявляють дієслова-симплекси з однією основою (10%): *fehlen, sich täuschen* «помилятися»; *sich irren* «блукати» та дієслова з відокремлювальним першим компонентом складного дієслова *daneben*: (10%) *danebenfallen, danebengehen* «не влучити в ціль»; *danebengreifen* «промахнутися», «схибити»; *danebenhauen* «помилитися під час удару»; *danebenschiefen, danebentreffen* «промахнутися», «не влучити в ціль». Решту проаналізованих дієслів (7%) становлять лексеми з невідокремлювальними ненаголошеними префіксами *er-, be-, miss-*: *sich erräumen* «марити»; *betrinken* «напиватися»; *missverstehen* «неправильно зрозуміти» та відокремлювальними напівпрефіксами *an-, auf-*: *anbeißen, aufsitzen* «попасти на гачок» та ін.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, наші спостереження щодо семантичних та структурних особливостей дієслів зі значенням «помилятися» дають нам підстави для певних висновків. Поєднання семантичного та структурного аналізу лексико-семантичної групи дієслів сприяє цілісному вивченню їх змістовного обсягу та морфемної будови. Лексико-семантична група як структурно-семантична одиниця мови характеризується семантичним зв'язком лексичних одиниць і їх значень та категоріальною спільністю. Дієслівні лексеми зі значенням «помилятися» мають різну морфемну структуру та різний набір лексико-семантичних варіантів. Серед проаналізованих одиниць найбільшу продуктивність виявляють дієслова зі значенням «неправильно тлумачити», «обманюватися», які утворилися за допомогою префіксації.

У перспективі доцільно розглянути проаналізовану лексико-семантичну групу з аналізом матеріалу художньої літератури, що дасть змогу глибше проаналізувати матеріал з урахуванням стилістичних особливостей. Не менш цікавим може бути вивчення дієслів зі значенням «помилятися» у зіставному аспекті з використанням декількох германських мов.

Література:

1. Барань Є. Короткий термінологічний словник з морфології української мови. Берегове : Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II, 2010. 32 с.
2. Васильев Л. Современная лингвистическая семантика. Москва : Высшая школа, 1990. 175 с.
3. Гак В. О некоторых закономерностях развития лексикографии (Учебная и общая лексикография в историческом аспекте). *Актуальные проблемы учебной лексикографии*. Москва : Русск. яз., 1977. С. 11–27.
4. Дудик П. Стилістика української мови : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
5. Кочерган М. Загальне мовознавство : підручник. 3-є видання. Київ : Академія, 2008. 464 с.
6. Кузнецова Э. Метод ступенчатой идентификации в описании лексико- семантической группы слов. *Уч. зап. Тартуского ун-та. Проблемы моделирования языка-тарту*, 1969. Вып. 228. № 3, Ч. 2. С. 85–92.
7. Селиверстрова О. Некоторые типы семантических гипотез и их верификация. *Гипотеза в современной лингвистике*. Москва, 1980. С. 262–268.
8. Тараненко А. Языковая семантика в её динамических аспектах. АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. Киев : Наук. думка, 1989. 256 с.
9. Уфимцева А. Опыт изучения лексики как системы (на материале англ. яз.). Москва : АН СССР, 1962. 287 с.

References:

1. Baran Ye. (2010). *Korotkyi terminolohichnyi slovnyk z morfolohii ukrainiskoi movy* [Brief terminological dictionary of the Ukrainian morphology]. Berehove : Zakarpatskyi uhorskyi instytut im. F. Rakotsi II, 32 [in Ukrainian].
2. Vasilev L. (1990). *Sovremennaia linhvisticheskaia semantika* [Modern linguistic semantics]. Moskva : Vysshiaia shkola, 175 [in Russian].
3. Hak V. (1977). *O nekotorykh zakonmernostiakh razvitiia leksikohrafi (Uchebnaia i obshchaia leksikohrafiia v istorycheskom aspekte)*. Aktualnye problemy uchebnoi leksikohrafi. [About some regularities of the development of lexicography (Educational and general lexicography in the historical aspect). Actual problems of the educational lexicography]. Moskva : Russk. yaz., 11–27 [in Russian].
4. Dudyk P. (2005). *Stylistyka ukrainiskoi movy : navchalnyi posibnyk* [Stylistics of the Ukrainian language: study guide]. Kyiv : Vydavnychi tsentr «Akademiia». 368 [in Ukrainian].
5. Kocherhan M. (2008). *Zahalne movoznavstvo: pidruchnyk* [General linguistics: textbook]. 3-ye vydannia. Kyiv : Akademiia. 464 [in Ukrainian].
6. Kuznetsova Э. (1969). *Metod stupenchatoi identifikatsii v opisani leksiko-semanticheskoi hruppy slov* [Method of stage identification in the description of lexico-semantic group of words]. Uch. zap. Tartuskoho un-ta. Problemy modelirovaniia yazyka-tartu, Vyp. 228. № 3, Ch. 2. 85–92 [in Russian].
7. Seliverstrova O. (1980). *Nekotorye tipy semanticheskikh hipotez i ikh verifikatsiia*. Hipoteza v sovremennoi linhvistike [Some types of semantic hypothesis and their verification. Hypothesis in modern linguistics]. Moskva, 262–268 [in Russian].
8. Taranenko A. (1989). *Yazykovaia semantika v eyo dinamicheskikh aspektakh* [Language semantics in its dynamic aspects]. AN USSR. In-t yazykovedeniia im. A.A. Potebni. Kyevev : Nauk. dumka, 256 [in Ukrainian].
9. Ufimtseva A. (1962). *Opyt izucheniia leksiki kak sistemy (na materiale anhl. yaz.)* [Experience of the research of lexis as a system (on the material of English language)]. Moskva : AN SSSR. 287 [in Russian].

Анотація

**О. КРАЙНЯК. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ
ГРУПИ ДІЄСЛІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «ПОМИЛЯТИСЯ» В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ**

У статті уточнено понятійний зміст лексико-семантичної групи, проаналізовано семантичні та структурні особливості дієслів зі значенням «помилятися» в сучасній німецькій мові. Здійснено семантичну класифікацію дієслівних лексем та виокремлено десять лексико-семантичних груп, які репрезентують різний рівень продуктивності. Проведено структурний аналіз досліджуваних мовних одиниць з урахуванням їх морфемної будови та виявлено найбільш частотні моделі творення дієслів. Матеріалом дослідження слугувало 126 дієслівних лексем та стійких словосполучень, дібраних методом суцільної вибірки з тлумачних та фразеологічних словників сучасної німецької мови.

Ключові слова: лексико-семантична група, дієслово, лексема, дієслівна лексема, семантичне значення, лексичне значення, структурний аналіз.

Summary

**O. KRAYNYAK. STRUCTURAL AND FUNCTIONAL PECULIARITIES OF VERBS
WITH THE MEANING OF “ERROR” IN MODERN GERMAN**

The article is devoted to the analysis of structural and functional peculiarities of verbs with the meaning of error in modern German language.

The study of lexical-semantic groups of verbs with diverse meanings has more than once attracted the attention of domestic and foreign linguists in modern linguistics.

Despite the active study of the lexical-semantic groups of verbs in the German language, there are still no papers in which the lexical-semantic field of verbs with the meaning “to be mistaken”, its structural-semantic organization with the corresponding thematic and formal-structural division, would be analyzed. This determines the relevance of the chosen topic.

The study of verbs was carried out on the basis of lexicographic interpretations and allowed to reveal a diverse class of semantics from the point of view of their multifaceted systemic connections. This gives rise to the allocation of 10 separate semantic groups of verbs with a variety of productivity.

The structural analysis of verbs with the meaning of “to make mistakes” indicates that the verb with the non-isolating prefix *ver-* is most productive. Verbal phrases and verbs with semi prefix *über-*, which gives the verbs a semantic sign of oversight, flaws, sins, fault, also dominate quantitatively.

The combination of semantic and structural analysis of the lexical-semantic group of verbs contributes to the coherent study of their content and morphemic structure. The lexico-semantic group as a structural-semantic unit of speech is characterized by the semantic connection of lexical units and their meanings and categorical commonality.

In the long term it is expedient to consider the analyzed lexical-semantic group with the analysis of the material of fiction, which will allow deeper analysis of the material taking into account stylistic features. No less interesting is the study of verbs with the meaning of “mistaken” in the comparative aspect, using several Germanic languages.

Key words: lexical-semantic group, verb, lexeme, verbal lexeme, semantic meaning, lexical meaning, structural analysis.